

15 september 1914

Londen, 14 september. De New Yorkse World bevat het verslag van een onderhoud, dat haar correspondent in België met de Duitse generaal Böhn gehad heeft over de wreedheden der Duitsers. De generaal sprak eerst die wreedheden tegen, maar de correspondent noemde verschillende gevallen op, waarvan hij en de secretaris van het Amerikaanse gezantschap getuige geweest waren. De generaal scheen verwonderd over de juistheid der bijzonderheden en verontschuldigde zich door te zeggen, dat hij zijn best gedaan had de non-combattanten te beschermen.

Op weg naar de Franse grens.

Brussel 8 september 1914.

Of mijn vorig schrijven wel ter bestemder plaats is aangekomen en dus in de kolommen van de Nieuwe Rotterdamse Courant is opgenomen, is mij totaal onbekend. We leven hier in volmaakte afsluiting van de buitenwereld en het is de brieveschrijver terdege aan te raden alvorens hij zich tot schrijven neerzet eerst te overpeinzen hoe hij zijn correspondentie wel aan het adres zal zien besteld te krijgen. Het was dan ook aan een zuiver toeval te danken dat ik mijn brief aan een zich hier kort ophoudende mij bekende Hagenaar kon meegeven en het kostte mij enige, zij het ook weinige, overredingskracht om hem te overtuigen dat mijn, zowel als andere brieven, die mij waren toevertrouwd, hem bij een eventuele aanhouding door Duitse militairen geen onaangenaamheden zouden bezorgen. De minder aangename ondervindingen die mijn occasionele brievenbesteller bij zijn heenreis naar Brussel had opgedaan, waren stellig niet van die aard, hem het verblijf tussen oorlogvoerende partijen van de prettigste zijde te doen kennen. Weinige kilometers voor Brussel, de veilige haven in zicht, door een

Belgische patrouille te worden gevat en vastgehouden, en dan na een omweg van een 80 km gemaakt te hebben, Brussel eindelijk te bereiken, is waarlijk niet te rangschikken onder de rubriek "plezierreisjes". Evenwel het gelukte mij mijn brieven ten minste buiten Brussel te krijgen. Of ze daarom zijn aangekomen is een heel andere kwestie. Uit Antwerpen is de 5^e met belangrijke krachten een uitval gedaan. Een strijdmacht die vermoedelijk ten doel had om de Duitse verbindingslijn te bestoken en de troepen bij en ten zuiden van Brussel af te snijden, was tot ten noorden van Leuven genaderd en was daar 's namiddags van de 7^e in gevecht met de Duitse troepen. Van de afloop kan ik u niets mededelen. Een poging door mij in het werk gesteld om het gevechtsterrein te bereiken en de loop der gebeurtenissen te volgen, werd mij, in weerwil van een toestemming om mij buiten de stad te begeven en door het Duitse gouvernement verstrekt, door een cavaleriepatrouille verboden. Iedere tegenstand was hier nutteloos, ik moest mijn voornemen opgeven en wijken voor de dreigende houding der militairen, die van geen marchanderen wilde weten. Mijn chauffeur zonk de moed in de schoenen, hij had dan ook niet de minste lust langs een omweg het door mij vastgestelde doel te bereiken. Trouwens het zou ook niet goed mogelijk zijn geweest nog een poging te wagen, daar ik een vrijgeleide, in de vorm van een soldaat met geladen geweer, die naast mij in de auto plaats nam, meekreeg, en die opdracht had mij onverwijld tot Schaarbeek te vergezellen. Ik trachtte iets van de man te weten te komen, doch hij zweeg als het graf; niets, ook letterlijk niets, kon hem vermurwen het een en ander los te laten; zelfs een Hollandse sigaar was niet in staat zijn tongriem lossen te maken en in Schaarbeek verliet hij mij met de besliste aanmaning niet terug te keren. "Sonst kommen Sie nicht so gut davon wie jetzt". En weg tufte ik naar de Kommandantur, waar ik mijn beklag deed over de ondergane behandeling. Met grote rust en kalmte liet men mij daar uitdeneren, en verklaarde toen dat het slechts voor mijn

persoonlijke veiligheid was geweest, dat mij een en ander was overkomen. Men zou niet graag gewild hebben dat mij ook slechts het geringste leed zou geschied zijn. Men had alleen zo gehandeld om mij niet in levensgevaar te doen verkeren en ik kon toch niet verlangen dat de Duitse autoriteiten ook maar het geringste risico voor mijn leven op zich namen. Integendeel, zo betoogde mijn zegsman in zijn onuitputtelijke menslievendheidsargumenten, eigenlijk moest ik dankbaar zijn dat men mij op het gevaar had gewezen en mij een geleide had verschaft. Ik had het kanon toch wel gehoord, er was "scharf" gevochten, en "Civilisten" zouden spoediger dan militairen de weg kwijtraken, dan beschoten kunnen worden of gevangen genomen.

Het eerste lachte mij niet toe, het tweede was minder erg, daar ik na kortere of langere tijd toch weer vrijgelaten had moeten worden en ik dan op dat gebied nieuwe ondervindingen zou hebben te boeken, maar het was en bleef "strijden tegen de bierkade", waartegen, zoals bekend is, niet te strijden valt. Met dit al had ik toch gelegenheid gehad, de opmerking te maken, dat mijn vermoedens juist waren. Er had dus wel in de omstreken van Leuven een gevecht plaats gehad en dit tekent de toestand in dit gedeelte van België en de te volgen tactiek van het Belgische leger, dat zich blijkbaar niet tevreden stelt met het zich rustig laten opsluiten achter de fortelinie van Antwerpen, doch, waar de gelegenheid zich voordoet, welberaamde aanslagen doet op rug en flanken van de tegenstander. Mijn vermoeden, dat de een of andere actie door de Belgen werd voorbereid en dit de Duitsers niet onbekend was gebleven, was gegrond op het feit, dat sedert een paar dagen zich te Brussel nagenoeg geen troepen meer ophielden en steeds nieuwe troepen naar het oosten en noordoosten doortrokken.

Verwonderlijk, maar tevens bewonderenswaardig is het, hoe het Duitse Rijk steeds nieuwe en verse troepen als uit de grond weet te

stampen en tot de laatste man naar het oorlogsterrein weet te zenden. Bestonden de etappetroepen in de aanvang uit landweermannen, deze hebben plaats gemaakt voor de landstorm, mannen op leeftijd reeds, doch die in de loop der jaren niets van hun waarde als militair hebben ingeboet; dan weer waren het mariniers, die in hun matrozenuniform, ik zag er zelfs te paard zitten, zich te land evenzo wel thuis voelden als op het natte element. Met een zekerheid en vertrouwen in het eindresultaat, met een zelfbewustheid en een kalmte die ontzag inboezemde zijn zij allen overtuigd van de moeilijkheden en ontberingen, die hun wachten, doch niets schijnt in staat te zijn de overtuiging te schokken, dat de zege ten slotte aan hun zijde zal zijn. Talrijke malen wees ik reeds op de organisatie waarmee, vrucht van jarenlange moeilijke arbeid, alles tot in de geringste details is voorbereid en dit niet alleen wat aangaat de militaire zijde van het ingewikkelde probleem der bezetting van een vijandelijk land, doch ook wat betreft het civiele deel. Aan het Duitse gouvernement-generaal, dat in de ministeriële gebouwen in de rue de la Loi is gevestigd, is een staf van ambtenaren werkzaam, die op allerhande gebied en op de meest uiteenlopende wijze niet alleen het land tracht te pacificeren of de gestoorde gang van zaken te herstellen, doch tevens om, juist daardoor, de operaties van het leger te velde te ondersteunen en de bewegingen gemakkelijk te maken. En nu mag men niet denken, dat ieder, die er hulp of voorlichting zoekt, alleen in het Duits wordt aangesproken. Inlichtingen worden even zo goed en snel verschaft in het Frans als in het Vlaams, ja wat meer is, er zijn daar aan het gouvernement ambtenaren werkzaam, die u in een volmaakt Nederlands te woord staan; slechts hun houding en hun je ne sais quoi duidt de oer-Germaan aan.

Op de Kommandantur aangekomen wenste ik toestemming te ontvangen om mijn tocht naar Frankrijk te vervolgen en mijn passen

verder te doen verifiëren. De militaire posten lieten mij zonder enig oponthoud door, officieren gaven mij raad en welwillende inlichtingen, kortom alles scheen goed te gaan. Reeds dacht ik mijn doel te hebben bereikt, tot ik stootte op een ondergeschikt beambte, die mij voor de zoveelste maal vroeg wat het doel van mijn komst was. 's Mans verbazing steeg ten top toen ik hem mededeelde, dat ik naar Frankrijk ging, per auto of zo mogelijk per militaire trein. Daar gingen de poppen aan het dansen. Hoe ik wel kwam aan zo een onbescheiden vraag; artikel zoveel schreef voor dat, ja weet ik het, Bestimmung nr. X verbood dat civielpersonen in militaire treinen plaats namen. Ik liet de stipte ambtenaar zijn gang gaan; haalde een "Schein" te voorschijn, waaruit bleek dat er hogere ambtenaren waren die een andere opvatting huldigden. Het effect was maar matig. Ik (zeer gewichtig en met nog meer klem uitgesproken), ik kan u die toestemming slechts geven indien u "irgend eine Empfehlung von einem Baron, Grafen oder gar einer Fürstlichkeit" heeft. Ik betoogde dat ik nog heel andere "Empfehlungen" had, die ter competentere plaatse zou laten zien en slechts daar mijn verzoek persoonlijk zou voordragen. Verrassend was de uitwerking. Na een kwartier tijds was ik op de allermenzaamste wijze in het bezit gesteld van de vereiste goedkeuring en toestemming, zonder welke zelfs een baron, graaf of fürstlichkeit niet geslaagd was de stad tot een enigszins verre afstand te mogen verlaten. Ik kon bij mijn vertrek niet nalaten mijn document te laten zien. Onder allerhande plichtplegingen en beleefdheidsfrases namen we afscheid ...

Het was mijn bedoeling, door de vermelding van dit incident, u de moeilijkheden te schetsen, die niet alleen de schrijver als uw correspondent in de weg worden gelegd om het doel te bereiken, doch tevens u een beeld te geven hoe moeilijk het is, om het vertrouwde bericht u over te brengen uit de onmiddellijke nabijheid van het slagveld, waar onder geen voorwendsel

journalisten, ook geen Duitse, worden toegelaten. Mijn zo moeilijk verkregen toestemming gold dan ook voorlopig slechts het bezoek der Franse grenzen, en hiervan nog slechts de noordoostelijke. Het gedeelte gelegen ten westen van een streep, getrokken op de helft tussen Doornik en Bergen, mocht door mij niet worden overschreden. Ik moest daarop mijn erewoord verpanden. Reims of Saint Quentin, de door mij met zo vurig verlangen te bezoeken plaatsen, vielen buiten dit rayon, maar, zo werd mij medegedeeld: Sie werden schon hinkommen, wenn wir wieder näher bei Paris sind.”

Ik nam mij dus voor, onverwijld een auto te zoeken, om daarmee de volgende dag mijn tocht te kunnen aanvaarden. Voor veel goede woorden en nog meer geld gelukte het na eindeloze moeite, er een te vinden, die mij 's anderendaags om 5 uur 30 van mijn hotel zou halen, om mij na een drietal dagen uit Mons naar Brussel terug te brengen. Half zes sloeg en ik stond voor de deur van mijn hotel, waar de Belgische chauffeur mij reeds wachtte. Où est l'auto? Je regrette, monsieur, mais je ne sortirai pas, ça c'est trop dangereux. Daar stond ik dan, men begrijpt de minder vriendelijke woorden, die ik sprak en de verwensingen die ik dacht ten opzichte van mijn dappere chauffeur. Ik deed de verleidelijkste voorstellen, beloofde de man een gouden toekomst, een belangrijke som extra (ik dacht dat het hem daarom te doen was), ik weet niet meer wat ik niet beloofde. C'était trop dangereux; bovendien had hij geen benzine genoeg, wat in flagrante strijd was met zijn mededeling van de vorige dag. Niets hielp. En daar ik mijn kostbare tijd niet langer wenste te verbeuzelen, indachtig aan het spreekwoord der onwillige honden, nam ik met het historische woord van generaal Cambronne afscheid van het hazenhart.

Doch te Charleroi kwam ik toch die dag. Hoe, dat zal ik u in een volgende brief vertellen.

16 september 1914

De correspondent van de Daily Telegraph te Antwerpen schat de schade door de invallende Duitsers in België aangericht op fl. 500 miljoen.

In de nabijheid van Rochefort is een Duits vliegtuig neergeschoten. De beide inzittenden (een officier en een burger) werden gedood. Het vliegtuig had in de vleugels veel kogelgaten.

Londen, 16 september. Ook de correspondent van de Daily News te Antwerpen seint, dat de Duitsers Brussel ontruimd hebben. Von der Goltz had die ontruiming zelf in een proclamatie aan de bevolking aangekondigd. De Duitsers zouden op Namen en Luik terugtrekken.

(Als de ontruiming werkelijk geschied was, dan zouden wij, naar ons voorkomt, het bericht daarvan wel reeds uit Brussel zelf ontvangen hebben. Redactie)

In het zuidwesten van België.

Een onzer oorlogscorrespondenten schrijft ons:

Het zuidwestelijk deel van België is steeds tamelijk verwaarloosd in de berichten der oorlogscorrespondenten, die zich, als vliegen op de suiker, in Leuven verdrongen. Ook de fotografen zijn niet achterlijk en hebben hun geïllustreerde bladen verrijkt met kieken, die de verwoesting van Leuven nu binnen eenieders bereik gebracht hebben. Jammer echter, dat al deze heren stijf en strak beweren, dat de kunstwerken in de Sint Pieterskerk te Leuven allemaal verwoest zijn. Vermoedelijk komt dit door de oppervlakkigheid, waarmee velen tewerk gaan. Het zij mij vergund terwille van de waarheid nog eens uitdrukkelijk te verklaren dat alle schilderijen in die kerk nog gaaf zijn en het houtsnijwerk slechts op enkele weinige plaatsen

geleden heeft. Ik ben een der weinigen, zo niet de enige geweest, die het interieur van de kerk, na de verwoesting, heb kunnen bezichtigen, en ik vermoed, dat de fabel van de vernieling der kunstwerken hieruit ontstaan is, dat de oppervlakkige beschouwer, ook der foto's, bij het zien van de verwoesting van het dak meent, dat alleen de kale muren zijn overgebleven. Niets is minder waar. Het schuine dak is weliswaar voor het grootste deel verwoest, maar daaronder bevond zich het gewelf, dat slechts op enkele plaatsen beschadigd is, bijvoorbeeld daar waar de zware ijzeren klokken uit de toren erop en erdoor vielen. In hun val verbrijzelden deze ook enig houtwerk en een klein schilderij. Maar binnen in de kerk zelf zijn er verscheidene punten van waaruit men van een vernieling in het geheel niets bemerken kan.

Maar ik zou u van mijn tocht naar het zuidwesten verhalen.

Wie hier is volgt de gewoonte om zich enige ogenblikken in elke aan de grote weg gelegen estaminet op te houden en krijgt bij het bier gratis de verhalen der opgewonden bevolking.

De weg ging via Ninove en Geraardsbergen naar Ath, een weg, waarlangs Duitse troepen in duizenden en tienduizenden op de Franse grens zijn losgetrokken. Hier zowel als in Enghien, dat ik later bezocht, hoorde ik overal de klacht, dat de Duitsers veel wijn te drinken wilden hebben, en als het kan: "champagne".

In Henegouwen was commandant von Wartenberg de baas en hij, zowel als zijn adjudant, kapitein Steinicke, hebben hier een verzameling proclamaties doen aanplakken, waarop ze trots kunnen zijn. Het merkwaardigste op dit punt was, dat iedereen gedurende de hele nacht, een lamp voor het venster moest laten branden, waarschijnlijk om het gevaar van uit het duister schietende burgers te verminderen.

Langs de Henegouwse wegen trokken, behalve de Duitse soldaten, ook de wagens met proviandering, en daarachter volgden zeer dikwijls kudden koeien. De Belgen, die de Duitsers met lede ogen zagen voorbijgaan, hadden steeds een woord sympathie voor “les pauvres bêtes”, die te snel moesten marcheren.

In deze streken is er niet veel gevochten, en gelukkig hebben ook de bewoners niet geschoten, zodat een uitgebrand huis een zeldzaamheid is, maar heel anders wordt het weer, als we vanuit Ath (via Lens), Bergen of Mons naderen. Bij Nimy, waar de wegen van Brussel en Ath bij elkaar komen, beginnen weer de zwartgeblakerde muren.

Tussen de marktplaats en het station van Nimy, zijn naar gissing een honderdtal huizen verbrand. De andere, niet verbrande, zien er met hun gebroken deuren, vensters en huisraad, waarvan een groot deel op de weg ligt, niet minder ellendig uit. Hier is vrij hevig gevochten, te oordelen naar de doorzeefde schuttingen en de gaten, die men overal in het vuurwerk bespeurt. Op verscheidene deuren leest men nog: “Gute Leute”, ja “Deutschfreundlich”, of zelfs “Deutsche Leute”, en witte doeken hangen overal uit de vensters. Wie die opschriften daar gezet heeft, kan ik niet ervaren. Enige toegelopen dorpelingen beweren, dat de Duitse soldaten ze er, na de verwoesting, uit ironie opgeschreven hebben, maar, naar de spelfouten te oordelen, zou ik eerder zeggen, dat de bewoners het zelf gedaan hebben om hun huizen te doen eerbiedigen, wat intussen al zeer slecht gelukt schijnt te zijn.

Hetzelfde schouwspel bieden Soignies, Jurbise, Montignies-sur-Lens, waar ook verscheidene burgers zijn gefusilleerd. Juist een dag voor mijn bezoek werden uit Soignies 300 mannen, waaronder 2 geestelijken, zonder enige aanleiding gevankelijk weggevoerd.

Onder geleide bracht men ze naar Brussel, waar ze, vier aan vier marcherend, bijna de gehele lengte van de "Place Rogier" bezetten, die steeds voor de soldaten opgehouden en door geen Brusselaar betreden wordt. Toen verdwenen ze in de poort van de "Gare du Nord", en niemand weet, waarheen ze gevoerd werden.

In Nimy hebben de Engelsen vrij lang weerstand geboden aan de opmars der Duitsers, en daardoor heeft het dorp niet alleen veel geleden, maar het ook erg moeten ontgelden, toen de Engelsen verdreven waren.

Vijftig der meest geachte ingezetenen zijn verdwenen, waarvan vermoedelijk het merendeel gefusilleerd is. Tot dezen behoort de advocaat Massart. In Jemappes zijn 15 burgers gefusilleerd, die ook al geschoten moeten hebben. Daaronder bevond zij de zoon van de notaris Delhay.

Ten noorden van het kanaal van Bergen naar Condé bij Jemappes is een hele buurt huizen vernietigd en de kerktoren omgeschoten.

Het monument van Campian, ter herinnering aan de Franse overwinning van 6 november 1792, was de Duitsers natuurlijk een doorn in het oog, en het is vrijwel geheel verwoest.

In het ongelukkige gehucht Mascaux (tussen Frameries en Flénu) dat uitsluitend door arme mijnwerkers bewoond wordt, vond ik de meest complete verwoesting, die me totnogtoe onder de ogen kwam. Letterlijk geen enkel huis was er meer bewoonbaar; de grootste helft der 200 bewoners is verdwenen, en de rest leeft in kelders en onder afdakjes. Frameries is ook grotendeels verwoest, te Thulin staan slechts een tiental huizen.

Maar laat ik ophouden. Het heeft geen doel u op de kaart al deze kleine plaatsjes te doen opzoeken, daar men in één woord kan

zeggen: hier hebben ze alle meer of minder geleden, en zij, die nog deze, eens een zo schone, nu zo ongelukkige oorden bewonen zijn half dood van angst.

Het kanon zwijgt niet. Vlakbij belegerde men Maubeuge. Geen verder doorkomen was mogelijk, het krioelde van Duitse soldaten, en honderd maal klonk het: “Wat zoekt u hier?” En “Waar is uw pas?” Door de nood gedwongen begonnen we dus via Braine-le-Comte (‘s Gravenbrakel) onze terugreis naar Brussel, menigmaal opgehouden door de lange transporten, die hier langs alle wegen, naar Frankrijk stromen.

Het is helaas niet mogelijk uit de mond der bevolking veel betrouwbaars op te tekenen. Als ik u vertelde wat ik hoorde, zouden u de haren te berge rijzen, maar daar het al te duidelijk blijkt, dat de fantasie de arme lieden parten speelt, moeten deze verhalen de doofpot in.

Eén echter wil ik er redden! Het betreft de Engelse soldaten, die bij Landrecies gevangen genomen waren, en door Bergen gevoerd werden. De arme kerels waren blijkbaar doodop, de meesten zonder hoofdbedekking, en zelfs waren er bij, met de armen in doeken, waarschijnlijk lichtgewond.

Het was een gezicht om ieders medelijden op te wekken, maar de Duitsers zijn op de Britten het meest gebeten, en de hele Duitse bezetting liep uit om het treurige hoopje te zien. En daar moesten de vernederde Engelsen onder de triomfantelijke blikken van hun overwinnaars voorbijtrekken, ja een der Duitsers kon zich niet weerhouden te roepen: “We zullen jullie leren onze koloniën te stelen!” Hoe begrijpelijk is zulk een uitroep, maar tevens hoe diep treurig!

Gelukkig kan ik hiernaast een glorierijker verhaal vertellen.

Te Tertre, aan het kanaal, hadden zich 18 Engelsen verborgen. De Duitsers die de brug over het kanaal wilde passeren werden opeens door een geweldig geweervuur verrast. Eerst trokken ze zich terug, maar, zeker vermoedend, dat het aantal Engelsen gering was, probeerden ze in stormpas over de brug te trekken. Dit wisten de Britten door een goed gericht vuur geruime tijd te beletten; de doden hoopten zich op en vielen in het kanaal. De Duitsers aarzelden. Maar, helaas, de Britten zagen zich plotseling van achteren aangevallen door een tweede compagnie Duitsers en, daar ze tegen de kanaaldijk lagen, hadden ze aan die zijde geen dekking, en werden neergeschoten. Alle 18 stierven daar de heldendood, maar een kleine 100 Duitsers viel met hen.

Men beweert, dat de Duitse vliegers gezien hebben, dat de Belgische burgerij bij Bergen de Engelsen geholpen hadden bij het maken der haastig opgeworpen verschansingen en loopgraven, en dat daarom de Duitse soldaten hier zo huis hebben gehouden. Enige dagen later echter dwongen de Duitsers dezelfde burgerij de graven voor hun doden te delven.

Waar ik echter gezegd heb, dat aan de kant van Ath weinig verbrand is, bedoel ik hiermee volstrekt niet, dat de burgerij er met de schrik afgekomen is. Het is waar: de burgers leven, en hun huizen zijn ongedeerd, maar hun levensmiddelen zijn verdwenen, een grote hongersnood zal hiervan binnenkort het gevolg zijn. De oogst was rijk, maar de doorgetrokken troepen hebben alles opgegeten of meegenomen, en van wat er nog op het veld stond, is een groot gedeelte vertrappt. De ware verschrikkingen van de oorlog staan hier nog voor de deur.

Van de Engelsen vertellen de bewoners gaarne, en het schijnt, dat die vrolijke jongens, die geen woord Frans verstonden, en toch met de burgerij schertsten, een alleraangenaamste indruk gemaakt hebben.

Ondanks alle treurigheid lacht de hele ronde als een vrouwtje vertelt, hoe, gedurende het gevecht, als de Engelse soldaten rustig het handvat van hun mitrailleuse draaiden, ze de burgers, die op een afstand stonden te kijken, lachend toeriepen: “Encore cinq centimes au piano. Regardez comme ils dansent!” Hiermee wilden ze toespeling maken op de automatische piano's, waarin men 5 of 10 centimes moet werpen om ze te doen spelen, en waarvan men er in iedere estaminet in de Borinage een vindt.

De Nieuwe Gazet, het Antwerpse blad, bevat een proclamatie, die de burgemeester van Grivegnée, bij Luik, de achtste dezer op last van de Duitse bevelhebber, majoor Dieckman, ter kennis van zijn burgers heeft moeten brengen. In die proclamatie wordt de bewoners van Grivegnée een gedragsregel tegenover de Duitse militaire overheid voorgeschreven en zo wordt daarin onder meer het volgende gezegd:

Ik (dit is majoor Dieckman) eis, van al de burgers die zich in mijn district bevinden, en voornamelijk van die der gemeenten Beyne-Heusay, Fléron, Bois-de-Breux, Grivegnée, dat zij de Duitse officieren met grote beleefdheid behandelen, door hun hoed af te nemen of door de hand aan het hoofd te brengen als voor de militaire groet. In geval van twijfel, moet men voor iedere Duitse soldaat aanslaan. Degene die hierin tekort komt, moet verwachten dat de Duitse soldaten zich, door alle middelen zelf zullen doen eerbiedigen.

17 september 1914

Wij hebben al melding gemaakt van het gerucht dat de Duitsers Brussel hadden ontruimd.

Een Antwerps correspondent van de Daily News heeft er nog veel meer bij verteld, naar ons uit het nummer van gisteren blijkt. De Duitsers zijn teruggetrokken langs de linie Namen-Luik; er wordt een brug over de Maas geslagen ten zuiden van Limburg voor de aftocht van de Duitse troepen; in Brussel hebben straatgevechten plaats gehad tussen Pruisische en Beierse militairen ... De correspondent zegt, dat alles uit vertrouwde bron te weten. Hetzelfde telegram bevat intussen de mededeling dat het Belgische leger voorlopig binnen de versterkte linie van Antwerpen blijft. Het klopt niet erg.

Op weg naar de Belgisch-Franse grens.

Een onzer oorlogscorrespondenten schrijft ons uit Brussel op 10 dezer:

Mijn zorgvuldig voorbereid plan Charleroi en zo het mogelijk zou zijn vandaar de Franse grenzen te bereiken om wetenswaardigheden te verzamelen en zo dicht mogelijk de strijdende partijen te naderen was, dank zij mijn moedige chauffeur, in het water gevallen. Om 6 uur 's ochtends reeds de dag met zo een tegenvaller te moeten beginnen, behoort niet tot de aangenaamste ogenblikken, die de journalist kunnen overkomen; het was echter gelukkig vroeg genoeg om nog middelen te beramen teneinde de dag niet geheel en al onvruchtbaar te doen zijn. Met een der weinige nog in Brussel aanwezige Belgische wagens nog een kansje te wagen stelde ik mij maar direct uit het hoofd. Het gereed maken der zo dringend nodige legitimatiebewijzen zou, gesteld dat het zou lukken op een auto en chauffeur beslag te leggen, te veel tijd kosten, waarbij nog kwam, de overweging dat bij het minste incident, bv. aanhouding door Duitse militairen, de bestuurder daarin vermoedelijk een reden zou vinden

om of terug te keren, ofwel met een geweldige omhaal van woorden mij op de noodzakelijkheid te wijzen, dat hij het raadzaam zou achten de reis maar niet te vervolgen. Ik ken, door ondervinding wijs geworden, mijn pappenheimers; allerhande uitvluchtjes of oncontroleerbare bezwaren zijn meer dan voldoende om het bijtje erbij neer te leggen. Met een Belgische auto bestuurd door een Belgische chauffeur op reis te gaan achtte ik dus minder raadzaam, tenminste voor heden.

Hoe dan? Een Duitse auto, een legerauto misschien. De gedachte was te verleidelijk om er niet een ogenblik bij stil te staan.

Nochtans voor heden zag ik ook daarvoor geen kans en wel, omdat het mij voorkwam, dat de Duitse auto's merendeels gebruikt werden om estafette- en ordonnantiediensten te verrichten en dus voor mijn bedoeling niet in aanmerking kwamen en tevens, omdat het niet wel doenlijk zou zijn spoedig een bevriende of tenminste bekende militair te vinden, die in mijn voorstel zou treden. Bleef dan over, een Hollandse auto, waarvan ik met de welwillende bezitter, een hier ter stede wonend bekend groot fabrikant, medefirmant van een der grootste Hollandse en Rotterdamse handelskringen, op zo aangename wijze had kennis gemaakt.

Ik trok mijn allerstoutste journalistieke schoenen aan en ging op weg naar de fabrieksgebouwen waar ik het geluk had mijn uiterst vriendelijke landsman in de bureaus aan te treffen. In minder tijd dan ik nodig heb om dit te schrijven, met die Kaufmännische kortheid en blik op zaken, (eigenschappen, die bestuurders van grote handelsondernemingen door jarenlange werkzaamheid op organisatorisch terrein zich hebben eigen gemaakt) zonder zelfs enige dank voor de welwillendheid te willen aannemen stond de auto tot mijn beschikking.

En zo was dan mijn voornemen tot werkelijkheid geworden, en tuft ik spoedig daarna langs de buitenboulevards naar het zuiden. Het mooie weer dat me gedurende mijn verblijf in België tot dusverre bijna niet had verlaten was omgeslagen. Donkere onheilspellende regenwolken zouden weldra hun inhoud op ons neergieten. Geen nood; mijn regenjas beschermde mij voldoende tegen de heftige regenvlagen, mijn zuidwester deed uitstekende diensten om hoofd en schouders droog te houden. Door het Zoniënbos ging het over Waterloo naar Nijvel. Een drietal automobielen met Duitse officieren, de revolver in de vuist, reden ons in razende vaart voorbij, doch lieten ons ongemoeid. Niets herinnerde mij aan de oorlog. Vreedzaam waren de boeren op het land bezig de oogst binnen te halen of het land weer in gereedheid te brengen het vruchtbrengend zaad aanstonds te ontvangen. Alleen in de dorpen keken schuw de bewoners naar de auto en de inzittenden. Ze waren toch niet gewend in de laatste tijd burgers te zien voorbijrijden. Gosselies, een fabrieksplaats van betekenis, was als uitgestorven. Geen rokende schoorstenen, geen zuchtende en steunende machines, geen nijvere arbeiders waren er om u te wijzen dat hier de hartader klopt van het industriële België. En daar, even voorbij Gosselies, begon weer het beeld dat treurige werkelijkheid, het zo dikwijls reeds door mij aanschouwde en beschreven toneel van jammer en verwoesting.

Jumet, een aan beide zijden van de straatweg gelegen, hoofdzakelijk door arbeiders bewoond, eertijds welvarend dorp, was verbrand en nagenoeg verwoest zoals het verder gelegen le Roux. Een enkel huis, als een oase in de woestijn, was gespaard door het woedend element. En dan weer rijst de vraag; waarom toch, met welke bedoeling is hier de brand gestoken in een schier eindeloze rij huizen van een grotendeels arme bevolking? Wel wreed is de oorlog, de harde noodzakelijkheid kan, ja moet, dikwijls gebiedend eisen het ten uitvoer brengen van maatregelen, die in vreedzame tijden nooit

verschoonbaar zouden zijn. Maar hebben die door het oorlogsrecht voorgeschreven of getolereerde handelingen de grenzen niet bereikt of overschreden?

Charleroi was nagenoeg van Duitse troepen ontbloot. De gebeurtenissen in het zuiden en die ten noorden van de grote verbindingslijn Luik-St.-Truiden-Tienen-Leuven-Brussel maakte dat hun aanwezigheid daar dringend nodig was. Enkele manschappen, tot de landstorm behorend, beveiligden de spoorwegovergangen en andere kunstwerken, doch noemenswaardig was hun aantal niet. Maar het spoorwegbedrijf en het bedrijf op de spoorwegen hadden de Duitsers reeds in eigen beheer genomen. Duitse treinen met Duitse locomotieven waarop Duits spoorwegpersoneel, rolden, nog slechts voor militaire doeleinden, af en aan. Uit het zuiden, van het gevallen Maubeuge, kwam een trein met Franse krijgsgevangenen binnen met als bestemming Brussel, waar zij, naar ik waarnam, zouden blijven daar een verder transport over Leuven door de aanwezigheid van Engels-Belgische troepen voorlopig niet mogelijk bleek. De wagons waren met groen en de Duitse kleuren versierd en ik zag op vele niet altijd bescheiden, veelal ietwat snorkende opschriften: "Ueber Paris, London nach Petersburg", ofwel "Nach Paris, Neu-Deutschland", "Expresszug für President Poincaré nach Berlin" en dergelijke. In een wisselhuisje leunde heel gemoedelijk een Duitse wisselwachter uit het venster. Hij bediende er de hefboomen alsof hij er "kind in huis" was, ja, alsof hij nooit op een ander emplacement was werkzaam geweest.

Maar de stad zelf was een ville morte geworden, nog meer dan Gosselies. Alle werkzaamheid staat stil, slechts daar in die fabrieken en mijnen waarin Duits kapitaal de meerderheid vormt, werd, zo werd mij verzekerd, zij het ook beperkt, gewerkt. Geheel in overeenstemming met de wens van de gouverneur-generaal von der Goltz, waarbij deze verklaart dat handel en nijverheid zoveel mogelijk

moeten worden hernomen, ik zond u de proclamatie, is dit voorzeker niet. Doch ik constateer slechts feiten.

De waarnemende burgemeester van Charleroi deelde ons met allerlei bijzonderheden over het voorlopig bewind mee, dat ook in zijn stad de zonderlingste geruchten over Nederlands houding in deze oorlog de ronde deden. Niet slechts daar, maar overal bijna, waar ik kwam is de bevolking er tot in het binnenste van overtuigd dat zowel langs directe als, wat veel erger is, langs indirecte weg het Duitse rijk en de bewegingen zijner troepen door Nederland worden ondersteund. Wanneer toch zal aan deze toestand, die voor de tegenwoordige en toekomstige belangen van Nederland in België een ernstig gevaar betekent, een einde komen. Onuitroeibaar schijnt dat fatale oordeel over Nederland te zijn ingeworteld en ik moet hier aan toevoegen dat met de meeste nauwgezetheid dient te worden gewaakt dat die mening niet verder om zich grijpt. Ik overdrijf niet, indien ik beweer dat er, natuurlijk ten onrechte, in het Belgische volk thans meer sluimert dan een animositeit tegen Nederland. Door talrijke voorbeelden zou ik dat kunnen staven.

Niet genoeg moet ik waarschuwen en dit niet het minst met het oog op de grote handelsbelangen die Nederland in België heeft, dat, bedriegen niet alle voortekenen, de noodlottige gevolgen niet zullen uitblijven. Het Nederlands gezantschap te Brussel, met name de eminente, zaakkundige en onvermoeide zaakgelastigde, de legatieraad van Vollenhoven doet alles, het bijna ondenkbare, om wijziging te brengen in die funeste stemming. Zijn tact en rijke ondervinding, zijn uitgebreide mensenkennis staan er borg voor dat de Nederlandse belangen aan uitnemende handen zijn toevertrouwd, aan medewerking ontbreekt het hem evenmin, maar de grote moeilijkheden, een ingekankerd vooroordeel te overwinnen kan de deskundigste te veel zijn. Hier is een ruim arbeidsveld weggelegd voor de Nederlandse grote pers die, zonder rechts of links

te zien, een machtige hefboom zou kunnen zijn om de, het zij openhartig verklaard, geknakte Nederlandse naam te herstellen.

Ik kom hierop en op de mijns inziens aan te wenden middelen wellicht in een volgende brief terug, om u dan tevens te vermelden de pogingen in deze richting die verschillende Nederlandse verenigingen, vooraan de Nederlandse vereniging van Weldadigheid, reeds hebben ondernomen.

Om u weer eens een voorbeeld te noemen. In een gesprek waarin ik nogmaals met klem verzekerde dat nooit enig gewapend Duits militair, gezwegen van troepen, het Nederlands grondgebied had betreden of over Nederlands gebied België waren binnengerukt, gelukte het mij eindelijk, na heel wat moeite, een persman hier van deze waarheid te overtuigen. Totdat - en nu kwam de meer dan lachwekkende doodoener - mijn tegenpartij beweerde, dat hij dit wel geloofde. Hij was zo goed te zeggen: "omdat u het bent". Niet over doch, let wel, onder de grond; door tunnels, waren de Duitsers België binnenkomen. Vermoedelijk spookten de onderaardse gangen bij de Pietersberg bij Maastricht de ongelovige Thomas door het hoofd. Natuurlijk dat ik toen de discussie als geëindigd beschouwde.

Zo zou ik u meer voorbeelden kunnen aanhalen. Dit ene betreft slechts directe neutraliteitsschending. Moeilijker is het u te beschrijven de vermoedens over vermeende hulp die Nederland de Duitse nabuur indirect geboden heeft of nog biedt.

De waarnemende burgemeester van Charleroi begreep het gewicht van de zaak en vroeg bij terugkeer te Brussel stappen bij het gezantschap te willen doen, opdat ook hij, evenals zijn Brusselse collega dit reeds gedaan had, in de gelegenheid worde gesteld door aanplakking de bevolking van de oprechte gevoelens van Nederland voor België te overtuigen.

De beschadiging in de stad zelf is niet noemenswaardig, dit wil zeggen in vergelijking met die in andere steden en dorpen. In het geheel hebben slechts een 160-tal huizen het moeten ontgelden. Men went aan alles en zo maken de puinhopen dezer huizen bijna geen indruk meer; ook bij het aanschouwen van verwoestingen stompt het menselijk gevoel af.

Geheel anders is echter weer de aanblik van het land ten zuiden en zuidwesten van Charleroi. Van de dorpen Couillet, Montignies le Tilleul, Mont sur Sambre is weinig meer over. De ene ruïne grenst er aan de andere. Volgens zeggen der Duitsers zou er in al deze dorpen door de bevolking op hen geschoten zijn

Een indruk te krijgen van Charleroi was mijn hoofdbedoeling voor heden geweest en de tijd ontbrak om over Mons naar Brussel terug te keren. In Charleroi te blijven was mij onmogelijk, daar ik in die plaats nog meer dan te Brussel van de wereld zou zijn afgezonderd. Verbindingen, hetzij dan dat men te voet de afstand wil afleggen, bestaan er niet: auto's en rijtuigen zijn niet voorhanden, en per fiets te reizen is door het militaire bestuur daar verboden. Ik moest dus wel naar mijn kwartier terug en hoop daar weer gelegenheid hebben, maar hoe en wanneer? u deze brief in handen te spelen.

In Brussel teruggekomen bleek mij dat daar op bevel van het gouvernement thans niet slechts de verkoop, maar ook de lezing van dagbladen is verboden op gevaar van strenge straffen. Het is u bekend hoe de een of andere waaghals om enige centiemmen te verdienen vanuit de nog niet door de Duitsers bezette plaatsen kranten wist binnen te smokkelen en deze tegen een frank aan de man bracht. Hiervoor heeft nu het bestuur een stokje gestoken; in de koffiehuisen is aangeplakt dat het lezen van niet door de Duitse autoriteiten gecensureerde bladen ten strengste is verboden. De bevolking blijft dus in de grootste onwetendheid van alles wat op het

oorlogsterrein gebeurt en toch, in weerwil van al deze maatregelen, wordt zij, hoewel onvolledig, op de hoogte gesteld van de tegenslagen die het Duitse leger thans treffen. Dat die berichten, die van mond tot mond gaan tenslotte sterk zijn overdreven, is natuurlijk, doch hij die het kaf van het koren weet te onderscheiden, weet een deel van de waarheid wel te distilleren.

19 september 1914

Naar ons wordt gemeld, is het bericht, als zou de Fabrique Nationale d'Armes de Guerre te Herstal, de bekende fabriek der Browningpistolen, thans voor Duitsland werken, onjuist. De werkzaamheden in de fabriek liggen geheel stil.

Derde rapport van de commissie van onderzoek inzake schending van het volkenrecht in België.

Men schrijft ons uit Vlaanderen:

De dagbladen bevatten het derde rapport, op 10 september uitgebracht door de Commissie van Onderzoek inzake schending van het volkenrecht en van de oorlogswetten en -gebruiken aan de Belgische minister van justitie at interim.

Deze commissie bestaat uit de volgende leden: voorzitter Cooreman, minister van staat, Goblet d'Alviella, minister van staat en ondervoorzitter van de Senaat, Ryckmans, senator, Strauss, wethouder der stad Antwerpen, van Cutsem, oud voorzitter der rechtbank van eerste aanleg te Antwerpen. Secretarissen zijn: de Bunswyck, chef van het kabinet van de minister van justitie, en Orts, gezantschapsraad.

“De commissie heeft het onderzoek aangaande het gebeurde te Visé, waarmee zij te Brussel begonnen was, ook weer ter hand genomen.

Dit plaatsje was de eerste Belgische stad, welke vernield werd volgens het systeem, dat in latere tijd door de invaller op zoveel andere steden en dorpen werd toegepast. Daarom waren wij er op gesteld, vast te leggen wat er voor waarheid school in de Duitse lezing, die zegde, dat de burgerbevolking van Visé meegewerkt had aan de verdediging der stad of na de inname zou zijn opgestaan.

“Verschillende getuigen, die nu te Antwerpen verblijven, zijn verhoord, met name militairen, behorende tot de afdelingen, die de Duitsers de overtocht van de Maas benoorden Luik betwist hebben, en een geestelijke zuster van Duitse nationaliteit, van de Zusters van Onze-Lieve-Vrouw te Visé.

“Zodoende is vastgesteld kunnen worden, dat er volstrekt geen burgers hebben deelgenomen aan de gevechten op vier augustus te Lixhe en Visé geleverd.

“De verwoesting der stad is trouwens eerst in de nacht van 15 op 16 augustus begonnen; enige geweerschoten, in de avond van de 15e gelost, gaven daartoe het teken. De Duitsers zegden, dat de bewoners op hen hadden geschoten, in het bijzonder uit een huis, waarvan de eigenaar door de commissie verhoord is. De Duitsers vonden in dit huis geen enkel wapen en evenmin in de omliggende huizen, welke nochtans verbrand werden, na vooraf geplunderd te zijn; de mannelijke bewoners dier huizen zijn naar Duitsland gevoerd.

“De getuigen hebben gewezen op de onwaarschijnlijkheid van een oproer, dat zou zijn uitgebroken onder een ongewapende bevolking, staande tegenover een talrijk Duits garnizoen, terwijl sedert 11 dagen de laatste Belgische troepen de streek verlaten hadden. Zij hebben verklaard, dat de eerste schoten gelost zijn door Duitse soldaten te voet, welke dronken waren en op hun eigen officieren mikten. Dit feit zou geen uitzondering vormen; het is immers te

Maastricht van algemene bekendheid dat, hetzij door een vergissing, hetzij ten gevolge van oproer, omstreeks dezelfde tijd Duitsers elkaar in de nacht gedood hebben in het cavalerie-kamp te Mesch, dichtbij de grenzen van Hollands-Limburg.

“Het wordt bevestigd dat Visé geheel verbrand is, met uitzondering, naar het schijnt, van een godsdienstig gesticht, dat geëerbiedigd zou zijn: voorts is het zeker dat verschillende burgers, zowel uit de Visé als uit Kanne, gefusilleerd zijn.

20 september 1914

Een exchange-telegram uit Oostende verzekert, dat de Duitsers zich aan de Samber van Maubeuge tot Namen sterk verschanen. De correspondent heeft belangrijke veldversterkingen te Sobre, Thieu, Farciennes, Tamines en Floreffe gezien. Vele burgers zouden door de Duitsers tot werk als schansgraver gedwongen zijn.

Een Engels blad verneemt uit Oostende, dat onder de paarden van de Duitse troepen in het zuidwestelijk deel van België een epidemie is uitgebroken, die de Duitsers dwingt om tal van rijdieren af te maken.

21 september 1914

Berlijn, 21 september. Een bewijs van goede verstandhouding tussen Duitse troepen en inwoners van een vijandelijke plaats is het volgende schrijven van de overheid van Florenville (Belgisch Luxemburg) aan de Duitse plaatselijke bevelhebber:

“Florenville, 12 september 1914. Mijnheer de commandant. Voor uw vertrek hebben wij er prijs op gesteld zowel uit onze naam als uit die van de hele bevolking onze grote erkentelijkheid te betuigen voor de bescherming, welke gij ons in deze zo moeilijke dagen verleend hebt,

en ook voor de welwillendheid en de beleefdheid, welke gij in de omgang met ieder van ons aan de dag hebt gelegd. Gij hebt ons bijna doen vergeten, dat wij onder vreemd gezag stonden. Wij hopen, dat uw opvolger dezelfde weg zal bewandelen. Onzerzijds verklaren wij u, mijnheer de commandant, dat ook wanneer de gelegenheid daartoe bestond, hier geen vijandelijke daad tegen uw regering en haar troepen zal worden gepleegd.

(Was getekend voor de gemeentesecretaris Jacob en A. Bradfer, de raad voor de burgemeester Simeon, Eug. Bradfer, en Joannes.)

23 september 1914

De Bien Public (katholiek) van hedenmorgen schrijft, dat de Duitse socialistische leider Karl Liebknecht in België heeft vertoefd, om zijn schoonbroer, die in Luik onder de wapens is, te bezoeken; vandaar zou hij Andenne en Namen bezocht hebben. In Brussel zou hij met verschillende Belgische socialisten gesproken hebben en een bezoek aan Brabant en Limburg gebracht hebben; voor Leuven en Dinant was er geen gelegenheid, er werd in die buurt gevochten.

De indruk, die Liebknecht gekregen zou hebben, zou geweest zijn, dat de Duitse houding niet te verdedigen was; hij zou een grondig onderzoek geëist hebben, daar men in Duitsland niet weet wat er juist gebeurd is, enzovoort.

We moeten de volle verantwoordelijkheid voor deze mededelingen aan het Gentse dagblad laten.

De kunstschaten in België.

Te Luik zijn oude kerken en kunstverzamelingen gespaard gebleven. Van de Sint Pauluskerk is geen venster beschadigd, het museum met de kerk-schaten is gespaard.

De collegiale kerk te Hoi is ongedeerd. Vier reliekschrijnen zijn, volgens het zeggen van geestelijken, naar Antwerpen gebracht.

24 september 1914

Dinsdagochtend, schrijft de Nieuwe Gazet, zijn 1500 Duitse soldaten uit Frankrijk te Ath in Henegouwen aangekomen en hebben er hun kamp opgeslagen.

Een lezer vraagt ons ook uit naam van enige anderen, wat er van generaal von Emmich, de Duitse korpscommandant voor Luik, mag geworden zijn. Hij beschouwt hem als van het oorlogstoneel verdwenen, omdat zijn naam in de laatste tijd niet meer genoemd is. Wij voor ons geloven, dat hij nog steeds aan het hoofd van zijn legerkorps staat. Maar dat legerkorps vormt nu een onderdeel van een van de Duitse legers in Frankrijk, die aangevoerd worden door de Duitse kroonprins, de Beierse kroonprins, hertog Albert van Wittenberg, maarschalk Kluck, maarschalk von Bülow, generaal von Einem, generaal von Heeringen. Zodoende is hij vanzelf op de achtergrond gekomen.

Mijn bemoeiingen, om vergunning te krijgen naar de gevechtlinie in Noord-Frankrijk te gaan, werden met weinig succes bekroond. Ik werd uiterst beleefd behandeld, maar, zo werd mij gezegd, Berlijn heeft de beslissing. Er is naar Berlijn geschreven, en we zullen u het antwoord nader mededelen. Ook mogen auto's niet meer naar het noorden van België, terwijl slechts zeer enkelen vergunning krijgen via Leuven te gaan. Zo vroeg ik het maar om naar Holland te gaan, daar ik wist, dat mij de zuidelijke weg via Namen of Hoi zou worden voorgeschreven en ik dan meteen Dinant zou kunnen bezoeken.

Dat papiertje kreeg ik, maar "Holland" werd nog veranderd in "Aken", en daarmee vertrokken we via Waver naar Gembloux en

Namen, een mooie weg, zoals alle automobilisten weten, maar thans lelijk stuk gereden door het zware geschut en de transportwagens. Zowel in Waver als in Namen zijn de verwoestingen overdreven. In beide plaatsen vindt men enige huizen verbrand, in Namen zelfs een paar straten, maar van een verwoeste stad kan men in beide gevallen niet spreken. Van Brussel tot de Maas zagen we slechts enkele verbrande huizen.

Dat werd echter anders bij Dinant. Hiervan kan men gerust zeggen, dat het gehele stadje verwoest is. Er staan misschien nog 20 huizen, maar zij, die het lieflijke plaatsje kennen, zullen na de oorlog tevergeefs naar de aardige, oude plekjes zoeken. Een nieuw Dinant zal waarschijnlijk verrijzen, maar het zal de gemoedelijkheid van het oude missen.

De brug ligt in het water, evenals alle bruggen van hier tot Luik.

Het is merkwaardig, dat de Belgen deze bruggen vernietigd hebben, maar de grote spoorwegbrug bij Luik niet hebben opgeblazen, wat de Duitsers aanmerkelijk zou hebben tegengehouden.

Nog moet ik vertellen van het dorpje Neve, even over de Maas bij Dinant. Dat kan, evenals Aarschot en Visé, in de rij der geheel verwoeste dorpen geplaatst worden, terwijl ook Spontin, vóór Dinant boven op de hoogte, bijna geheel aan de vlammen is prijsgegeven.

Toch moet men niet menen, dat deze beelden van verwoesting zich zo ophopen, dat zij de algemene, schone indruk der landstreek geheel verstoren.

In het dorp Andenne vond ik rechts van de Maas zeer weinig verwoest Erger ziet het er aan de overzijde uit, terwijl velen der inwoners hier zijn gefusilleerd. Als overal was ook weer de alcohol

schuld, en ook hier is weer gebleken, hoe goed het zou zijn, voor de komst de Duitsers èn wijn, èn bier, èn spiritualiën te vernietigen.

De schipbrug bij Namen mochten wij met onze auto niet over en zo volgden we geruime tijd de linkeroever tot bij een nieuwe brug, waar we over mochten.

Het stukgeschoten slot van de hertog van Arenberg (door de Belgen zelf vernield), kunnen we op de hoogte zien liggen. De een zegt, dat er verraad in het spel was, de ander, dat het uit een strategisch oogpunt moest verdwijnen. In ieder geval is er niets meer van over.

26 september 1914

Brussel, 23 september. De Duitsers geven geen passen meer naar Bergen, naar verluidt, omdat zij niet willen dat men hun grote legertroups, die reeds uit Frankrijk te Bergen zou zijn teruggekomen, zal zien.

28 september 1914

Het opkomen van de rekruten der lichte troepen 1914 in de niet bezette provincies gaat geregeld zijn gang.

Ze worden allen naar Lier gezonden. Van de lichte troepen, die 33.000 man telt, rekent men een derde te kunnen bijeen krijgen.

Onder het hoofdje "Uit de Maasvallei" plaatst het Handelsblad van Antwerpen het volgende:

Zoeven ontvang ik het officiële bericht dat al de vaarten in verbinding met Holland zullen drooggelegd worden. De schippers hebben bevel ontvangen dadelijk op Antwerpen te stevenen.

Te Oostende is een telegram ontvangen volgens hetwelk Bergen in brand zou staan.

's-Gravenhage.

Hier ter stede zijn twee officieren van gezondheid van het Belgische leger aangekomen. De heren dr. Lucien van Hoof en dr. Armand Wathelet.

Eerstgenoemde was vóór het uitbreken van de oorlog eerste assistent voor de pathologische anatomie aan het Institut Bactériologique te Leuven, de andere geneesheer aan het Hopital Maritime te Brussel. Zij hadden zich als tijdelijk officier van gezondheid bij het Belgische leger verbonden en waren werkzaam te Namen, toen de Duitsers deze vestiging veroverden.

Van Namen werden zij met de Franse officieren van gezondheid, die onlangs hier waren, en een aantal Belgische collega's naar Luik gezonden, waar ze door de Duitsers werden opgehouden.

Ze wisten echter Luik te verlaten en werden door boeren voort geholpen. In Maastricht verschaftte de consul hun gelegenheid om naar Den Haag te reizen.

Ze hebben hier hun opwachting gemaakt bij de Belgische gezant. Hoogst dankbaar waren zij over de vriendelijke wijze, waarop ze in ons land waren ontvangen.

Ze verklaarden overtuigd te zijn van de onjuistheid van het bericht, dat Duitsland de Nederlandse neutraliteit geschonden had en verklaarden, dat hun reeds in België was gebleken, dat van de beweerde neutraliteits-schennis niets waar was.

Morgen vertrekken zij naar Antwerpen om zich daar ter beschikking te stellen van het Belgische legerbestuur.

29 september 1914

Een betrouwbaar ooggetuige vertelde dat de Duitsers zich in het bergachtig terrein bij Wandre aan de Maas hebben versterkt. Een honderd burgers hebben daar bij het maken van loopgraven moeten meewerken.

De Belgische legatie te 's-Gravenhage zendt ons de volgende mededelingen:

De Nieuwe Courant (2^e avondblad) van 28 dezer maand meldt opnieuw, volgens de Duitse Tageszeitung, dat het 45^e Franse regiment infanterie op 30 juli te Namen zou zijn aangekomen; twee dagen derhalve vóór de Duitse mobilisatie.

Deze onjuistheid is reeds tegengesproken door de Belgische regering, zoals de bladen hebben vermeld in hun nummers van 14 of 15 september.

De Belgische legatie protesteert opnieuw tegen deze onjuiste inlichtingen van de Deutsche Tageszeitung, gelijk zij ook geprotesteerd heeft tegen dezelfde mededelingen, die werden gepubliceerd door de Noorddeutsche Allgemeine Zeitung.

30 september 1914

Volgens een telegram uit Antwerpen aan het Dagblad van Noord-Brabant hebben de Duitsers te Doornik een wijk in brand gestoken.

Ze hebben er een oorlogsschatting van 2 miljoen frank geëist en een aantal notabelen gevangen genomen.

Een deel der Duitse troepen in Noord-Frankrijk trekt terug op Doornik, Bergen en Vlaanderen om tot dekking te kunnen dienen in geval het leger naar Duitsland zou moeten terugtrekken.

Te Gent zijn in de richting van Enghien enige wilde treinen losgelaten.

Men meldt ons uit Maastricht:

Iemand, die uit Luik hier aankwam, deelde mee, dat daar terug zes grote 42 cm kanonnen zijn aangekomen, die zullen naar Antwerpen getransporteerd worden. Voorts kwamen te Luik 50 auto's met geniesoldaten aan. Ook deze vertrokken naar Antwerpen.

1 oktober 1914

De Flandre Libérale bevat een bericht, dat Bergen in vlammen staat.

Doornik is weer in Belgische handen.

Bijgeloof in de oorlog.

Men schrijft ons:

Toen ik onlangs in Luik was, zag ik een eindeloze stoet van legerautomobielen, vrachtauto's van allerhande model, na inspectie bij de Kommandantur de stad uitrijden, het Zuiden in, naar het front. Toen ik ze zo in onafgebroken rij wel een half uur lang voorbij zag trekken, langzaam voortdreunend door de nauwe straten, viel het mij op, dat al die naar het slagveld rijdende wagens zonder uitzondering van een fetisj voorzien waren. Voorop, tussen de lantaarns, troonde een geheimzinnig voorwerp: een opgezet katje, of een aap, of een vogel; mooie popjes ook vaak, of cupidotjes, of voorwerpen van huiselijke aard. Blijkbaar moest elk van die dingen een veilige overkomst waarborgen voor het transport en vooral ook gemoedsrust verschaffen aan de begeleiders.

De gewonden in de hospitalen komen met hetzelfde zwak voor de dag. Een jonge officier toonde mij een paar sokjes van zijn enige spruit; als hij ze verloren had, dan zat hij thans, meende hij, niet meer met mij te praten. Een soldaat had een armband van zijn meisje bij zich: dat heeft mij gered, zegde hij. Verscheidenen hebben een groet op papier bij zich, met de handtekening van alle huisgenoten; maar de meesten hebben kleine voorwerpen, fetisjen, volstrekt niet alleen dienend om tijdens een maandenlange oorlog in het nachtelijk bivak souvenirs aan de huiselijke haard op te roepen, maar afgodjes, die de drager beschermen moeten tegen de vijandelijke kogel.

Voorts zijn er nog andere vormen van bijgeloof, die in de oorlog een zeer belangrijke rol vervullen. Napoleon was niet de laatste legeraanvoerder, die aan een datum hechtte. Dat de Duitsers van de Sedan-dag veel verwacht hadden, heb ik de tweede september van verscheidene hunner gehoord.

De Times bevatte gisteren het eerste van een reeks artikelen van "een onzijdige", volgens het blad een bekend schrijver, onderdaan van een onzijdige staat, die in Duitsland was toen de oorlog uitbrak en enige tijd lang met het Duitse leger in België is geweest.

Van de mededelingen van deze "onzijdige" nemen wij een paar dingen over.

Het enige voordeel, dat het Duitse leger, volgens hem, boven de andere legers heeft, is zijn zwaar veldgeschut, zijn grote belegeringsstukken en de menigte van zijn machinekanonnen. Het schieten van de Duitse infanterie is minder goed dan van de Franse en veel minder dan van de Engelse.

Bij het bezettingsleger in België zijn een groot aantal padvinders, van 15 tot 17 jaar oud, allen op de fiets. Bij elk regiment infanterie zijn tenminste 10 padvinders. Sommigen hebben stoomfietsen.

De legerauto's hebben bijna alle toestellen van ijzerwerk, om de inzittenden te vrijwaren voor touw of ijzerdraad, dat bij donker over de weg wordt gespannen.

Behalve veldkeukens en bakkerijen op wielen heeft het leger rijdende apotheken, auto- en vliegtuig-herstelwagens enz.

In België liggen heel wat manschappen van de marine, te Brussel en Luik 5000 of 6000. Zij hebben drijvende mijnen en torpedo's bij zich voor de Schelde.

2 oktober 1914

In België zijn de volgende spoorweglijnen opgeblazen door Belgische troepen:

In Limburg: te Diepenbeek een deel van de lijn Hasselt- Bilzen; bij Genk, een deel van de lijn Hasselt-Maaseik; vlak bij Hasselt, een deel van de spoorweg naar Diest.

In Henegouwen: de viaduct van Bierghes, tussen Edingen en Halle; een deel van de spoorweg te Masnuy St-Pierre, tussen Jurbise en Soignies.

In Brabant: een paar punten tussen Leuven en Brussel.

Het Journal de Gand van maandag schrijft:

Franse troepen zijn te Doornik aangekomen. De Duitsers, die de stad nog bezet hielden, hebben de vlucht genomen, met achterlating van 47 krijgsgevangenen, die naar Brugge en Kortrijk zijn gezonden.

Het gerucht loopt te Antwerpen, dat de aansluiting tussen Belgische troepen in Vlaanderen en troepen der bondgenoten, komende uit Frankrijk, op het punt is verwezenlijkt te worden.

In Luik en de streek tussen Luik en Visé, door de Duitsers bezet gehouden, is de gemeenten aangezegd, dat het openbaar leven zijn gewone gang moet gaan en dat dus ook de lagere en middelbare scholen, waarvan de vakanties in België tot 1 oktober duren, gisteren weer moesten beginnen. Het onderwijs zou op de gewone wijze en door de Belgische onderwijzers en onderwijzeressen gegeven worden, zoals voorheen. Alleen moet de leerlingen ingeprent worden, dat ze op straat geen betogingen tegen de Duitsers mogen houden. De gemeentekassen zijn echter leeg. En het onderwijzend personeel zal dus, zolang de gemeenten, waar het werkzaam is, onder Duits bewind staan, misschien zonder salaris zijn ambt moeten vervullen.

Uit Doornik meldt men dat het stadhuis de vlaggen der verbondenen heeft uitgestoken en in de straten de Belgische driekleur wappert.

De tijding van Reuter, dat Bergen in brand zou staan, is onjuist gebleken.

Men schrijft ons uit Breda:

Op reis naar Antwerpen passeerde gisteravond hier een gedeelte der Belgische ambulance, welke van het begin van de oorlog werkzaam is geweest in de tot hospitaal ingerichte "Fabrique Nationale" te Herstal bij Luik.

De verplegers vertelden, dat, aangezien het hospitaal thans geheel leeg was, zij zich met verlof der Duitse Kommandantur te Luik naar Nederland hadden begeven. Via Breskens wilden zij nu Antwerpen bereiken.

Ze hadden zeer druk werk gehad in de eerste weken. Na de gevechten bij Namen was het hospitaal vol met Belgische, maar in hoofdzaak Duitse gekwetsten. Ze hadden toen 400 gewonden te verplegen. Later is dit aantal gedaald tot 82.

Van de gewonden waren de Duitse soldaten gewoonlijk het ergst gekwetst. Half hersteld moesten deze reeds naar Duitsland vertrekken. De Belgen waren bijna altijd licht gekwetst. Van Duitse zijde waren de verplegers steeds voorkomend behandeld. Verplegingsartikelen waren in voldoende hoeveelheid aanwezig, evenals er ruim voldoende voedsel is.

In de Tägliche Rundschau geeft een correspondent in het Duitse hoofdkwartier een beschrijving van de beschieting van het fort Embourg bij Luik. Volgens hem, zijn hier alleen Duitse mortieren van 21 cm tegen gebruikt, wat wel hieruit te verklaren zal zijn, dat Embourg een van de eerste forten was die vielen, en de 42 cm mortieren toen nog niet aangekomen waren. De Duitse granaten hadden met dat al diepe indrukken in de pantserkoepels achtergelaten. De wapening van het fort bestond uit twee kanonnen van 21 cm, 2 van 15 cm en 2 torens met stukken van 12 cm. Van een van die torens had een treffer de hele pantserkoepel afgelicht en het kanon ontwricht. De torens hadden, vervolgt de Duitse correspondent, goede stalen pantsers, maar waren van binnen niet modern ingericht. Zo werden de draaiinrichtingen en de liften voor de munitie niet door elektriciteit, maar met de hand bediend. De kanonnen waren tamelijk modern, maar de munitievoorraad was volkomen verouderd. Granaten en granaatkartetsen waren afkomstig uit tussen 1880 en 1890, de granaten waren nog met zwart buskruit gevuld en voorzien van de ouderwetse lont, de hoeveelheid was groot genoeg, maar de hoedanigheid liet te wensen over.

Door zijn ligging was fort Embourg een muizenval. Het lag midden tussen de naburige forten Chaufontaine en Boncelles, maar deze twee lagen, door heuvelruggen gescheiden, er te ver van af, om Embourg afdoende te kunnen steunen.

Bovendien verheffen zich boven Embourg grotere hoogten, waarop bossen het uitzicht belemmerden. Een tussenwerk ontbrak volkomen. Alleen had het garnizoen in aansluiting aan het fort enige loopgraven gedolven. Toen de Duitse artillerie op Embourg gericht werd, was de beschieting gedurende 6 uur voldoende, om het geheel tot zwijgen te brengen. Van de 480 man van het garnizoen waren er 30 gesneuveld, het merendeel vluchtte het bos in en de rest gaf zich over.

Monteurs van Krupp hebben, zo besluit de berichtgever, het gehele fort nu weer in uitstekende staat van tegenweer gebracht.

3 oktober 1914

De Duitsers in België.

Maastricht, 2 oktober. De Duitsers beginnen overal gijzelaars te nemen, die dan aansprakelijk gesteld worden voor aanslagen.

In Leuven is de volgende proclamatie aangeplakt: "In de avond van 29 september zijn een spoor van de spoorweg en een telegraaflijn vernield tussen Lovenjoel en Vertrijk, waarschijnlijk door inwoners van die streek. Bijgevolg zijn naburige dorpen gestraft en hebben gijzelaars moeten leveren. Om in het vervolg aanslagen te voorkomen zijn, te beginnen van één oktober 1914, nieuwe gijzelaars genomen in alle belangrijke gemeenten gelegen langs de lijn: Duitse grens, Verviers-Luik-Leuven-Brussel-Franse grens. Ter kennis van het publiek wordt gebracht, dat die gijzelaars onverbiddelijk zullen doodgeschoten worden, ingeval de minste poging van die aard zich

herhaalt tegen de spoor-, telegraaf- of telefoonlijnen in de nabijheid van die gemeenten.

Leuven, 1 oktober. Op bevel van het generaal-gouvernement te Brussel, de Kommandantur.”

De straf bestond daarin, dat weer vele huizen zijn platgebrand.

Bij Ninove zijn de Belgen voortgedrongen, en de Duitsers hebben het ontruimd, ofschoon er verschansingen waren aangelegd.

Ik ontmoette tussen Oudenaarde en Doornik een Belgische geblindeerde koepelmitrailleuse, die de Duitse voorposten bij Ninove bestookt en teruggedreven had.

Toen we wilden vertrekken uit Doornik werd dit juist door de Duitsers aangevallen en we raakten midden in een gevecht, dat in de eerste huizen aan de kant van Ath gevoerd werd. Twee Duitse mitrailleurs verjoegen de Fransen en Belgen, die als broeders samen vochten. Wij konden niet door en moesten de weg naar Kortrijk op. Burgerwachten verzamelden zich in hun merkwaardige hoge zwarte kegelhoeden. Vluchtelingen zag men overal en patrouilles die voorpostengevechten leverden.

4 oktober 1914

Voor een naar het zuiden oprukkende Duitse colonne heeft de Belgisch-Franse bezetting donderdag Doornik ontruimd.

6 oktober 1914

Van Rijsel over Brussel naar Maastricht.

De commandant in Auchy is zeer welwillend, geeft ons een geschreven bewijs, maar raadt ons tevens niet naar St. Amand te

gaan, dat nog door de Duitsers bezet is, maar noordwaarts te rijden, naar Doornik.

Dus Valenciennes moet opgegeven worden, en het gaat over de Belgische grens naar Doornik. We moeten ten derde male door het verbrande Orchies, en ademen verlicht, als we er eindelijk voorgoed uit zijn. Hier weer overal versperringen en Franse soldaten, maar juist als we Rumes doorrijden wacht ons een buitengewone verrassing.

Ruiters met fladderende witte mantels voor ons op de weg!

Naderbij gekomen onderscheiden we turban en burnoes, en het blijkt ons, dat we hier met Algerijnse troepen te doen hebben. Iets fantastischer kan men zich nauwelijks denken. Men meent een circus voor zich te hebben. Daar zijn ze werkelijk: de Arabieren; de jonge met hun gladde meisjesachtige ovale gezichten, de oudere met de gekrulde baardjes; allen gezeten op de prachtige, vrij kleine, Arabische paarden.

En hier rijden ze met een doodgewoon gezicht, alsof het vanzelf spreekt, dat ook zij voor Frankrijk hier vechten, zo ver van hun geliefde, hete Afrika. Ze schijnen er warmpjes in te zitten, wat dan ook wel nodig is in dit gure herfstweer. Onze sigaretten versmeden ze niet en in het keurigste Frans danken ze er voor.

Verder gaat het, door méér troepen, naar Doornik. Zoals ik u schreef hadden we bij onze komst hierheen de Duitsers dicht bij Bergen, in het half verbrande Nimy gelaten. Toen was Ath niet bezet, ja zelfs was Enghien ontruimd, en op de weg Ath-Leuze-Doornik hadden we een Belgische patrouille met auto-mitrailleuses ontmoet.

Het passeren der gevechtslijn, het bravourestuk van de dag, is dus nog veraf, en we laten ons de maaltijd in Doornik goed smaken. Wel treft het ons, dat men aan de staf, waar we onze passen laten

aftekenen, zo zenuwachtig is, terwijl tal van auto's voor de deur op een aanstaand vertrek schijnen te wijzen.

Maar wij weten van de prins geen kwaad, en daar men ons niets vraagt, stellen wij ook geen vragen. Toch treft ons, bij het weggrijden, het groot aantal mensen op straat. Uit het station vertrekt een trein en honderden vluchtelingen dringen nog het gebouw binnen. We slaan rechts af, en komen op een soort boulevard, waarlangs we spoedig het begin van de grote steenweg naar Ath bereiken. Juist willen we die links inslaan, als we door militairen, die van alle kanten schreeuwend toelopen, gestopt worden. Alles roept en raast door elkaar, maar uit enkele opgevangen woorden en door de gesticulaties begrijpen wij, dat er iets vreselijks aan de gang is. De soldaten, Fransen en Belgische gidsen zijn uiterst opgewonden. Wat wilt ge? Hier kunt ge niet door! Ge wordt gedood! De Duitsers stormen! Hun mitrailleuses waaien alles weg! Daar liggen onze doden! Wilt ge zelf gedood worden?

Een jonge soldaat schreeuwt: "Ce sont des Alboches!" en reeds heeft hij zijn geladen geweer op ons gericht en volgen anderen zijn voorbeeld. Het ogenblik is kritiek.

We wijzen op de vlag, en vertellen, dat we Hollanders zijn.

"Belges, venez ici! Venez ici!" roepen de Fransen, en we moeten Vlaams klappen. Maar reeds fluiten de kogels. Ze vliegen weer in het gevecht, het aan ons overlatend om te beslissen, wat ons te doen staat. We staan juist in de ingang van een korte straat, niet meer dan 10 of 12 huizen, en daarachter begint de dubbel-beboomde weg naar Ath, waarlangs de Duitsers oprukken. Reeds hebben ze hier links achter de huizen een school bezet, waarvandaan ze de Fransen en Belgen, die zich om de hoek wagen, bestoken, en men hoort het geknetter der mitrailleuses.

Rechts staan een vijftigtal paarden gezadeld en wel vastgebonden, om elk ogenblik weg te kunnen rijden, en links uit de volgende straat, die op nog geen 300 m afstand parallel loopt met die, waarin wij ons bevinden, kunnen de Duitsers elk ogenblik verschijnen.

De Franse soldaten zoeken dekking. Eén vindt die in een water-closet links, waarvandaan hij door een der gaten in het ijzerwerk, de weg bestrijkt.

Onze toestand wordt onhoudbaar; reeds fluiten de kogels, en slaan tegen de muren rechts. Een korte krijgsraad. Hier kunnen we niet door. Dan maar de weg naar Kortrijk op. We keren.

Het is ongelooflijk, maar de straten staan weer vol mensen, die het gevecht nieuwsgierig volgen. Zij die het nooit meemaakten, zullen zich hiervan nauwelijks een voorstelling kunnen maken. Vrouwen en kinderen vullen de deuropeningen, iedereen wil alles weten, alles zien. Is het wonder, dat men steeds hoort van gewonde vrouwen en kinderen? Wordt er hier gevochten, dan zitten de bewoners niet in de kelders, maar staan in hun huisdeuren of gluren door de ramen. Gaat het al vechtende door hun straat, zo wordt fluks de deur gesloten, om zodra het gevecht de deur voorbij gebruikt is, deze weer te openen. Werkelijk, het mag een wonder heten, dat niet meer mensen hun nieuwsgierigheid met de dood moeten bekopen.

Daarbij is er zo ellendig weinig te zien. Ik krijg altijd de indruk, dat ik tussen de coulissen van een theater doorkijk, die een stad voorstellen, zo onwezenlijk lijkt mij alles. Je ziet soldaten loeren, mikken, afdrukken, dat is alles. Hier en daar valt er een neer zonder merkbare reden en daar loopt er een over de weg! En behalve het knetteren der geweren en het ratelen van de mitrailleurs hoort men allerlei korte kreten.

Ons doel is Brussel voor vandaag, en de ondervinding heeft ons geleerd, dat men het beste door de gevechtlijn breekt, als er werkelijk gevochten wordt, maar dit lijkt toch wel wat al te gevaarlijk en we vertrekken dus noordwaarts naar Warcoing.

De gardes civiques verzamelen zich even buiten de stad, en enige haastig toegelopenen vragen verlof op onze treeplank te mogen staan. Hoe beleefd zijn toch vele mensen! In oorlogstijd tuft een automobiel door de stad. De soldaten worden opgeroepen om misschien reeds over enkele uren te sneuvelen, en ze vragen verlof op de auto mee te mogen rijden naar hun verzamelplek, en eisen dit niet eens. Natuurlijk helpen wij gaarne, en de mannen van de burgerwacht in hun lange, wijde jassen met de typische harde, zwartglimmende kegelhoeden, bajonet op het geweer, stijgen aan weerszijden op.

Op de verzamelplek scheiden we met een bonne chance. Een "merci", een groet en we snorren verder. De staf der Belgen is ons reeds voor geweest. Zoveen vertrok deze in de gereedstaande auto's naar Kortrijk, waar nu hun hoofdkwartier is.

Overal weer posten en versperringen!

Bij Warcoing verlaten we de weg naar Kortrijk, en slaan links de weg in langs de Schelde naar Oudenaarde over Avelgem en Elsegem. Tussen beide laatstgenoemde plaatsjes nieuwe emotie. Een gepantserde auto-mitrailleuse met geblindeerde koepel snort ons tegemoet, met dreigend uitstekende geweerlopen aan alle kanten.

Ge kent het type uit de geïllustreerde bladen. Het gevaarte maakt echter zo op de weg heel wat meer indruk. Ze stoppen, een luikje opent zich en twee officieren springen er uit met gezichten vol oliespatten. We tonen de papieren, maar die willen ze niet eens zien;

het is hun genoeg, dat we Frans spreken. Die mannen in actie zijn niet zo achterdochtig als de soldaten, die zich vervelen op hun posten.

Ze hebben gevochten bij Voorde, even voor Ninove (ten westen). Slechts een voorpostengevecht en ze hebben de uitslag niet afgewacht. Waar is de staf?

Bij Oudenaarde is de brug sterk bezet door de Belgen en ieder ogenblik versperren posten ons de weg. Hier zit een ruiterpatrouille aan de wegzoom de kaart te bestuderen; daar steken ons uit een haag langs de weg een dozijn geweerlopen tegemoet, en moeten we op het "halt" van een onzichtbare post voor die onplezierige dingen stoppen.

Bij een der wachten treffen we een jonge Hollander uit Bergen-op-Zoom, die als vrijwilliger dienst heeft genomen. In Holland is hij eruit geloot en hij vond het veel interessanter hier de echte oorlog mee te maken dan daar de mobilisatie. Hij vraagt ons of we even willen wachten tot hij een brief aan zijn grootmoeder heeft geschreven, die we dan in Holland mogen bezorgen. Nog dikwijls wordt ons halt geboden, maar bij Ophasselt passeren we toch werkelijk de laatste posten en rijden we weer in "no man's land".

Vóór Ninove geen Duitsers. Hier kom ik voorbij de plek waar ik 14 dagen geleden verschansingen door hen zag opwerpen, die nu echter verlaten zijn. Ook zelfs in Ninove geen Duitsers, en pas oostelijk van het dorp op de zijsprong bij Meerbeke, naar Leerbeek, treffen we ze, sterk verschanst. Nu rijen de Duitse posten zich aaneen, maar het is opmerkelijk hoeveel gemoedelijker deze zijn vergeleken bij de Belgische en Franse soldaten. Nauwelijks werpen ze een blik op onze vrijgeleide, terwijl de Belgen deze van a tot z doorspellen, en dan nog van alles willen weten

Er wordt nog vrij veel op het land gewerkt, ofschoon er natuurlijk allerlei ongedaan blijft, dat behoorde gedaan te worden, maar ik kan me begrijpen, dat een oppervlakkig beschouwer, die niet met de bevolking praat, kan aannemen, dat alles normaal is. Behalve enige Duitse posten en de afgebrande huizen te Nimy herinnert niets op de weg van Brussel naar Bergen aan de oorlog, en op de weg van Nimy, via Ath, Leuze, Doornik naar Rijsel staat geen enkel afgebrand huis en ziet men geen enkele Duitse soldaat. De lange rijen transportwagens, die we passeren op weg naar Bergen, herinneren ook aan de oorlog, en maken het vermoeden tot zekerheid, dat het de Belgen gelukt is een tunnel bij Braine le Comte op te blazen, zodat de Duitsers de spoorlijn niet kunnen gebruiken, maar reeds marcheerde er een afdeling spoorwegsoldaten naar de tunnel om de lijn weer in orde te maken.

In Bergen is een eenvoudige Etappe-Kommandantur en geen generale staf van een legerkorps, zoals wij in de kranten lezen. De commandant wilde ons echter geen permissie geven om door te gaan, natuurlijk alleen voor onze eigen veiligheid, daar Valenciennes te sterk bezet is, en zo rijden we terug over Nimy.

Daar houden de patrouilles ons nog wat aan de praat. Men zal er zich zeer licht kunnen indenken dat het niet altijd gemakkelijk is de nieuwsgierigheid van deze heren te bevredigen, maar toch moet ik zeggen, dat ik bij deze Duitsers, die toch als voorpostenpatrouille een zeer gevaarlijk werkje doen, van zenuwachtigheid nooit veel bemerkte.

Een slechte keisteenweg voert ons nu door het neutrale gebied van Nimy naar Ath. Daar wijst men ons onophoudelijk verkeerd, en op alle vragen krijg ik zeer vage antwoorden. Niemand wil zeggen of de spoorweg rijdt of niet, terwijl toch de treinen van Rijsel nog tot hier, en wel voorbij hun neus, lopen. De lui denken klaarblijkelijk dat we

Duitse spionnen zijn, en we haasten ons verder, als we, na via allerlei omwegen om Ath te zijn gegaan, eindelijk de grote straatweg naar Doornik te pakken hebben. Overal worden we stomverbaasd aan- en nagestaard, maar wij verbazen ons op dit lange traject geen soldaten te vinden.

Eindelijk in de verte auto's, die, als we nader komen, met militairen gevuld blijken te zijn, en we herkennen Belgische soldaten met een officier in prachtig uniform en grote kolbak. We wisselen met hen enige beleefdheden, tonen onze papieren en vernemen, dat ze natuurlijk eerst meenden met een Duitse militaire auto te doen te hebben, daar op het ogenblik niemand meer tussen de lijnen passeert. Deze mensen zijn werkelijk in spanning. Loerend glijdt hun blik over de weg, want achter iedere struik, in iedere greppel kunnen ze een vijand vermoeden. Zo een voorpostenpatrouille lijkt me geen benijdenswaardig baantje. We nemen afscheid en krijgen later geheel onverdiend een ovatie in Doornik, daar de bewoners onze Hollandse vlag voor de Franse aanzien en ons als bevrijders toejuichen.

7 oktober 1914

Van het westelijk oorlogsterrein.

Ashmead-Bartlett bespreekt in de Daily Telegraph de mogelijkheid van een Duitse terugtocht in verband met de jongste krijgsverrichtingen op de Duitse rechtervleugel en maakt onder meer de volgende opmerkingen:

Von Kluck heeft verscheidene open spoorlijnen achter zich, waarvan hij kan gebruik maken om zijn materiaal en zware kanonnen in veiligheid te brengen en zijn gewonden te vervoeren. Ten eerste de lijn Rijsel-Doornik-Enghien-Brussel. Enkele dagen geleden waren er

echter geen Duitsers in Rijsel, en de treinen kwamen door tot Calais. Waarschijnlijk is von Kluck's voornaamste verbindingslijn Kamerijk-Valenciennes-Bergen-Brussel, welke hij zeker tot elke prijs zal beschermen. Dan is er verder de lijn Le Cateau-Maubeuge-Bergen of Charleroi, en nog één over Givet-Namen-Gembloux naar Brussel. De Duitsers hebben een netwerk van lijnen met enkel en dubbelspoor achter zich, welke waarschijnlijk alle hersteld zijn en nu in goede staat verkeren. Bovendien zou hun terugtocht worden vergemakkelijkt doordat ze een vlak land hebben door te trekken met een groot aantal goede wegen en maar weinig natuurlijke hindernissen voor het doortrekken van grote massa's troepen, behalve dan voor het leger van de kroonprins, dat door het Argonnerwoud moet.

De Duitse generale staf zou dus geen onoverkomelijke moeilijkheden ondervinden bij het terugtrekken van de legers naar een nieuwe verdedigingslinie, welke zo goed als zeker de linie Doornik-Valenciennes-Maubeuge-Hirson-Mézières zou wezen, althans tijdelijk. Dit is dezelfde linie, waar in het begin van de oorlog verwacht werd dat de Fransen hun eerste grote slag zouden leveren ter verdediging van hun grondgebied.

De Duitse legeraanvoerders schijnen niet te denken aan een onmiddellijke terugtocht op Duits gebied. Veeleer schijnt het hun plan te zijn om tot elke prijs in oostelijk België stand te houden.

Er worden, zegt de Engelse correspondent, heel wat verkeerde en dwaze verwachtingen gebaseerd op de successen van de Franse linkervleugel. Velen spreken al van een Sedan en van zekere nu nog onbekende factoren, welke een geweldige nederlaag zullen toebrengen aan de Duitse legers in Frankrijk.

Hij gelooft echter niet dat die verwachtingen zullen worden verwezenlijkt. De Duitse legers zijn te groot in getal voor een

omsingeling en vernietiging. Wel zullen de terugtrekkende troepen het stellig zwaar te verantwoorden hebben. Dit wil zeggen: er zullen sterke achterhoeden moeten worden achtergelaten en zo nodig opgeofferd, om de veilige aftocht van de kanonnen, het materiaal, de gewonden en de colonnes der zich langzaam verplaatsende infanterie te verzekeren. Waarschijnlijk zullen een aantal zware kanonnen worden achtergelaten, zomede grote transporttreinen, tenminste wanneer de bondgenoten in staat zijn om tot een krachtige vervolging over te gaan.

We weten hoe het Engelse leger heeft geleden bij de terugtocht van Bergen. De Duitsers zullen binnenkort een gelijke ervaring opdoen.

Op een wonder kunnen we niet hopen, eindigt Ashmead-Bartlett; het zal een grote prestatie zijn het Franse grondgebied te zuiveren van de indringer voor de winter inzet.

Te Rijsel en Doornik en daar in de buurt waren zondag weer grote bewegingen van Duitse troepen, die ook bij Oudenaarde gezien werden.

Londen, 7 oktober. De correspondent van de Times in België maakt melding van een zeer belangrijke beweging van Duitse troepen in het zuiden van België. Gisterenmiddag rukten 20.000 man cavalerie, infanterie en artillerie met een inrichting voor draadloze telegrafie over Templeuve ten noorden van Doornik in de richting van de Franse grens naar het westen (dit is in de richting Rijsel). Het waren allen jonge mannen.

(Volgens het laatste bericht uit het Duitse hoofdkwartier had de Duitse voorhoede ten westen van Rijsel en ten westen van Lens reeds voeling met vijandelijke ruitery gekregen. - Red.)

15 oktober 1914

Uit het dagboek van een Belgische ingenieur, die zich in het tot de stelling van Luik behorende fort Boncelles bevond gedurende de beschieting door de Duitse mortieren van 42 cm, deelt de Times een en ander mee over de opmerkingen, die betrekking hebben op de dag voor de overgave van het fort. Na aanvankelijk heftige aanvallen door de infanterie, werden de aanvallen op het fort van de 6^e tot de 13^e augustus gestaakt. Op 13 augustus schrijft de ingenieur.

“Aankomst der zware Duitse artillerie, die zodanig opgesteld is, dat we ze evenmin zien als beschieten kunnen.

14 augustus, 6 uur 's morgens: Ons fort wordt 2 uur lang op de vreselijkste wijze gebombardeerd. Onze telefoonverbindingen zijn vernietigd. Er komt bevel onze koepels te sluiten en verder af te wachten wat komen zal.

Acht uur 's morgens: Twee Duitse officieren vragen ons in het Frans of wij ons willen overgeven. “Gij hebt nu de vreselijke werking van onze kanonnen kunnen zien. De vernietiging zal in een ogenblik voltrokken zijn. Geef u over!” Het antwoord van onze officieren luidt: “Onze eer verbiedt ons over te geven; we zullen tot het laatst weerstand bieden.” Al onze manschappen bekrachtigen dat door luid geroep van instemming. Een half uur later begint de beschieting opnieuw, ditmaal van twee kanten. De schoorsteen van onze machinekamer valt in elkaar, en het vuur tast het gebouw aan. Het elektrisch licht gaat uit; een verstikkende walm vult alle ruimten.

15 augustus: om 6 uur 's morgens storten de gewelven in, waarin onze kanonnen opgesteld zijn. De pantserdekken zijn gebroken; van een onzer mannen is een hand afgerukt, twee andere zijn zwaar gewond. Verdere weerstand schijnt nutteloos. Drie witte vlaggen worden gehesen. Wij geven ons over, en als we buiten komen, kunnen we waarnemen, dat ons fort nog slechts een puinhoop is.”

16 oktober 1914

Een Duits dagboek, medegedeeld door de Franse militaire autoriteiten.

Onze Parijse correspondent meldt:

De Franse militaire autoriteit deelt een document mede, dat afgedrukt wordt in de Temps van 10 oktober met deze, waarschijnlijk ook officiële, bijvermelding: "De neutrale staten, die bewijzen vragen, zullen hier een getuigenis en een bekentenis vinden, die ten duidelijkste misdaden blootleggen, waarbij geen neutraliteit mogelijk is voor het menselijk geweten."

Wij geven een uittreksel uit het document hier weer, natuurlijk de hele aansprakelijkheid ervoor aan de Franse militaire autoriteit latend. Het document is het dagboek van een officier van het 178^e regiment infanterie (12^e Saksische legerkorps).

Mont-le-Ban (België), 17 augustus. Ik bezoek een klein kasteeltje, dat aan een secretaris van de koning der Belgen behoort. Onze manschappen hebben zich als vandalen gedragen. Eerst hebben ze de kelder geplunderd en toen zijn ze op de kamers aangevallen en hebben er alles overhoop gehaald. Er zijn zelfs pogingen gedaan de brandkast open te breken. Alles ligt dooreen, prachtige meubelen, zijden stoffen, gebroken porseleinen voorwerpen. Onze mannen hebben allerlei nutteloze dingen meegenomen, alleen om het genoeg van te plunderen.

Sovet (België), 21 augustus. Nachtelijk alarm. Er is een Belg, die van spionage beschuldigd wordt, doodgeschoten.

17 oktober 1914

In de buurt van Luik, waar onze correspondent voor de val van Antwerpen was, verlangden de Duitsers vurig naar die val; dan werd het voor hen veel gemakkelijker, behoefden aan de oostkant niet meer zoveel soldaten te staan en konden zij minder streng optreden. Of dit ook het verkeer met Nederland zal ten goede komen moet worden afgewacht. Toen onze zegsman in Luik was, stond de Kommandantur niet meer dan 15 passen per dag voor Nederland toe, ofschoon wel tienmaal zoveel mensen de bemiddeling van ons consulaat trachtten te verkrijgen. Men beweerde zo streng te moeten zijn omdat voordien verschillende Luikenaars naar Nederland waren uitgeweken om van daaruit het garnizoen van Antwerpen te versterken. Deze overweging (daargelaten of ze juist is) behoeft thans niet meer te gelden.

In Aken heeft onze zegsman de vierde klas wachtkamer van het station bezocht, welke thans tot hospitaal was ingericht. Hem werd toegestaan de Fransen, Zoeaven en Belgen sigaren aan te bieden, mits hij ook de Duitse gewonden niet vergat, hetgeen trouwens ook niet in zijn bedoeling lag. In Aken trof hem de strijdlust der vrouwen; "ik zou zo graag mee willen", riep een dame uit.

19 oktober 1914

Uit het dagboek van generaal Leman.

De Kölnische Zeitung publiceert aantekeningen uit het dagboek van luitenant-generaal Leman, de verdediger van Luik, over de beschieting en de verovering van het fort Loncin.

De generaal schrijft dat de Duitsers de hele stad in hun bezit hadden, nadat zij van een hapering binnen de fortengordel aan de rechter Maasoever konden gebruik maken om de forten van binnenuit aan te vallen. Toen kon ook de beschieting van de forten op de

linkeroever beginnen. Het fort Loncin ligt ten westen van Luik aan de grote weg naar Brussel en is modern ingericht. De beschieting begon op 11 augustus met 10 en 5 cm kanonnen, de 12^e en de 13^e deden ook 21 cm kanonnen mee en eerst de 14^e werd het vuur geopend met stukken, die de vernietiging van het fort tengevolge hadden.

Op de 14^e, te kwart over vier in de middag, naderde een Duits officier tot op 200 m van het fort, om de richting aan te geven voor de Duitse artillerie. Twee uur achtereen werd toen een zeer nauwkeurig granaatvuur onderhouden. Na een half uur begon het vuur met 21 cm stukken. Ze schoten de hele nacht door om de 10 minuten granaten op het fort, die grote materiële schade aanrichtten en ook ten gevolge hadden dat alle verblijven van de bezetting met rook werden gevuld. De generaal was daardoor genoodzaakt de manschappen op de verzamelplaats en op de galerij te verenigen, doch ook tot daar drong de verstikkende rook door en deed afbreuk aan de strijdvaardigheid van de bezetting.

De volgende ochtend om half zes begon er een heftig vuur, dat eerst tegen 2 uur 's middags werd gestaakt. De schoten waren zeer goed gericht en brachten ontzettende verwoestingen teweeg. Het fort dreunde tot in zijn grondvesten. Alle elektrische lichtgeleidingen werden vernield, zodat de bezetting zich met petroleumlampen moest behelpen. Ook de ventilatoren waren onbruikbaar geworden, wat de atmosfeer nog ondraaglijker maakte. Toen om 2 uur het vuren ophield, ging de generaal een onderzoekstocht door het fort ondernemen, maar om 2 uur begon het alweer. Het leek, schreef Leman, of de Duitse batterijen salvo's gaven. Later hoorden we dat toen met 42 cm kanonnen werd geschoten, die granaten van 1000 kilo naar ons toe slingerden met een nog ongekend ontploffingsvermogen. We hoorden het als er zo aankwamen, eerst een suizen in de lucht, dat aanzwol tot een woedende orkaan en met een vreselijke donderslag eindigde. Reusachtige stof- en rookwolken

dreven over de trillende grond. Op een gegeven ogenblik wilde ik naar de commandantpost gaan om te zien wat er aan de hand was, doch nauwelijks had ik een paar passen in de galerij gedaan, toen een geweldige luchtdruk mij omver wierp zo dat ik met mijn gezicht op de grond viel. Ik stond op en wilde verder gaan, doch ik kon niet door de verstikkende rook die mij omhulde, een mengsel van het gas uit het ontploffende kruid en de rook van in brand geraakte bedden en meubelen, die uit het verblijf van de manschappen kwam. Ik moest dus wel op mijn schreden terugkeren, want men kon bijna niet meer ademen in die atmosfeer. Gelukkig kwam kapitein Collard, mijn adjudant, op de gedachte om het bovendeele van het venster weg te nemen, waardoor tenminste wat frisse lucht binnenkwam.

Toen generaal Leman er op uit ging om de bezetting in veiligheid te brengen, ontdekte hij op zijn tocht door de gracht tot zijn grote schrik dat het fort was ingestort en dat het puin in de gracht een dam vormde, waarop soldaten heen en weer liepen. Hij dacht dat het Belgische gendarmes waren en riep ze aan: "Gendarmes!". Doch op hetzelfde ogenblik kreeg hij een aanval van benauwdheid, en werd duizelig en viel. Toen hij weer bijkwam, bevond hij zich bij zijn begeleider, maar er was een Duitse kapitein bij, die hem een glas water aanbood. Het moet dan ongeveer 7 uur 's avonds zijn geweest. De generaal werd in een ziekenwagen gelegd en naar Luik gebracht. Hij was krijgsgevangene, zonder zich te hebben overgegeven. Later vernam de generaal dat het fort Loncin omstreeks half vijf in de lucht was gevlogen, op hetzelfde ogenblik dat hij door de luchtdruk ter aarde was geworpen, en dat de mannen die hij voor Belgische gendarmen had gehouden, Duitse soldaten waren. Ook vernam hij dat de Duitsers order hadden de manschappen van de bezetting te redden als dat mogelijk was.

De generaal werd later geïnterneerd in het huis van de gouverneur van de provincie met kapitein Collard en zijn kamerjongen. De Duitse

luitenant-generaal Kolewe, militaire gouverneur van de plaats overhandigde hem daar een degen als bewijs van hoogachting. Leman heeft dit wapen meegenomen naar zijn kamer in de citadel van Magdeburg, waar hij sedert 23 augustus vertoeft.

De generaal klaagt in zijn dagboek over het morele lijden dat hij heeft doorgemaakt; zijn lichamelijk lijden, veroorzaakt door het verblijf in de verstikkende atmosfeer van het fort Loncin zijn, vergeet hij erdoor.

21 oktober 1914

Uit België.

In een persgesprek heeft de heer van Kol, lid der Eerste Kamer, die na een elfdaagse reis door België zondag te Voorschoten is teruggekeerd, een en ander van zijn bevindingen medegedeeld. Hij begon met te zeggen dat hij spoedig weer naar het door de oorlog geteisterde gebied zou vertrekken. Het doel van zijn reis is zich op de hoogte te stellen van de loop van de oorlog. Hierover zijn hem reeds belangrijke gegevens verstrekt. Ook heeft de heer van Kol met enkele leden van de permanente raad van het internationaal bureau te Brussel overleg gepleegd omtrent het herstel der internationale verbindingen tussen de sociaal-democratische partijen in de onderscheidene landen.

Deze besprekingen zijn nog niet ten einde gebracht en worden door de heer Troelstra in de noordelijke landen van Europa voortgezet. Verder heeft de heer van Kol aan het Duitse socialistische partijbestuur het dringende verzoek gericht, of er partijgenoten, leden van de Rijksdag, met hem willen meegaan op zijn volgende reis door België, opdat zij de al of niet juistheid der vernomen klachten aan de feiten kunnen toetsen en persoonlijk onderzoeken.

Het Duitse partijbestuur zal volgens bedoeling van de heer van Kol die Rijksdagleden aanwijzen.

De heer van Kol heeft de volgende reis gemaakt: Maastricht, Moeelingen, Visé, Luik, Tienen, Leuven, Brussel, Edegem, Ninove, Brussel, Nijvel, Brussel, Waver, Jodoigne, Loncin, Jemeppe, Seraing, Luik.

Tweemaal is de heer van Kol van Luik naar de Ardennen geweest, eenmaal naar Louvigné, verder van Luik naar Maastricht, Bilzen, Hamont, Achel, Neerpelt, Mol, Turnhout, Herentals, Kessel, Lier, Mortsel, Berchem, Antwerpen, Mechelen, Dendermonde, Gent, Zelzate, Sas van Gent, Terneuzen.

De gespatieerde plaatsnamen zijn die steden en dorpen, welke volgens de heer van Kol geheel of bijna geheel verbrand of verwoest zijn.

Bevoegde personen vertelden dat er minstens evenveel Belgische burgers als soldaten gedood zijn. De berichten in de Nederlandse bladen zijn beneden de werkelijkheid.

De heer van Kol roemde zeer het optreden der Nederlandse consuls, met name te Antwerpen en Gent. in het belang der Nederlandse onderdanen en in het algemeen belang, evenals hun flinke houding tegenover de Duitse autoriteiten, wat meestal gunstige resultaten opleverde. Het Nederlandse gezantschap te Brussel is overstelpt met werk, maar verricht met energie, moed en toewijding zijn moeilijke maar schone taak. Nederland, zegt de heer van Kol, kan tegenover de historie trots zijn op wat het doet, zowel binnen als buiten het land.

De heer van Kol reisde per auto en heeft geen moeilijkheden ondervonden. De verschillende consuls schreven op zijn pas: Mitglied des Niederländischen Herrenhauses. Hij werd dan ook steeds met

grote tegemoetkoming ook van de zijde der Duitse officieren bejegend. De Duitse militaire commandant te Gent Jung schreef op zijn pas: Auto und Benzine dürfen unter keine Umstände requisitioniert werden, nadat op onwettige wijze tot leedwezen van de generaal een Duits officier zijn benzine in beslag had genomen.

Volgens de heer van Kol hebben de Belgische soldaten zich dapper gehouden, ondanks de zijns inziens vaak gebrekkige leiding.

Met een officier, die in Luik geweest is, begin ik een gesprek over richten in het algemeen en de moeilijkheden daaraan verbonden. Hij vertelt me de volgende waarlijk originele afstandsbeplating bij de beschieting van Luik. Het grote belegeringsgeschut had zijn vernietigend werk nog niet aangevangen. Uit een der forten zag men op een goede dag, twee dagen voor de val van Loncin, heel uit de verte een Duits officier aankomen met een grote witte vlag. Het fort staakte daarop het vuren en van de andere kant werd evenmin een schot gelost. De officier kwam een flinke stap naderbij, en men merkte op, zonder er enige betekenis aan te hechten, dat hij van tijd tot tijd de vlag ophief en liet zakken. Toen hij dicht bij het fort gekomen was, liet hij zich eensklaps vallen en onmiddellijk daarop viel het eerste schot der 42 cm kanonnen. Er werd op de officier geschoten, om hem het vluchten te beletten en een peloton nam hem gevangen. Hij werd erop gewezen, dat dit een misbruik maken was van de onschendbaarheid van de onderhandelaar, doch hij antwoordde enkel, dat hij een gegeven bevel had opgevolgd.

Een correspondent van de Daily Mail, die zich een tijdlang in een dorp bij Luik had schuilgehouden en toen naar Nederland is gegaan, vertelt dat de Duitsers zich rondom de forten sterk verschansen. Zij doen hun best om de vernielde koepels te herstellen, maar zouden daarin nog niet geslaagd zijn. Duitsers, die te Luik wonen, helpen bij het herstellen van de machinerieën. Zij vellen de bossen rondom de

forten en leggen mijlen lange schansen met prikkeldraadversperringen aan. Op de bruggen zijn barricades en andere versperringen aangebracht en op sommige openbare gebouwen machinegeweren geplaatst.

Ook bouwen de Duitsers een nieuwe zeppelinloods ten noorden van de stad. Een tijdelijke, die eerst was opgericht, had niet volstaan.

De vermaarde betonfunderingen, die bij Namen, Antwerpen en Maubeuge door de Duitsers lang tevoren voor de opstelling van hun zwaar geschut voorbereid heetten te zijn, zijn nu ook, volgens een correspondent van de Times, bij Duinkerken ontdekt.

Verleden jaar, zo meldt hij, begon men de fundering te maken voor een particuliere villa in de duinen bij Koksijde, 18 km van Duinkerken en even over de Belgische grens. Wie de man was die de grond gekocht had, bleef een geheim. De villa was blijkbaar in grootscheepse stijl ontworpen en over haar eigenaar vertelde men allerlei verhalen. Sommigen zeiden dat het prins Victor Napoleon was, anderen dat het een rijk fabrikant uit Luik was, maar zijn naam werd niet bekend. In elk geval duurde het werk een hele tijd en werd het met grote zorg uitgevoerd door bijzondere ploegen, die Duitsers "leken" te zijn.

De fundamenteën waren van beton en men liet elk gedeelte een tijdlang drogen, voor men aan een volgend begon. Het werk duurde heel de winter en was in juli nog aan de gang. Toen de oorlog uitbrak, verdwenen de werklieden en liet men de funderingen aan hun lot over.

Pas nu is men achterdocht gaan scheppen. Belgische genieofficieren ontdekten dat het uitgekozen punt van de oostelijke forten van Duinkerken juist ongeveer even veraf lag als de schootsverheid van

de zware Duitse kanonnen bedroeg. Een afdeling sappeurs werd uit Veurne naar de plaats gezonden en heeft de 16^e dezer de betonblokken met dynamiet opgeblazen. Men moest een extra bijzending dynamiet laten komen, omdat het beton buitengewoon hard bleek.